

SPLIT – LUKA SPASA I LUKA SMRTI

Silvana Morpurgo-Mladinov rođena je u Splitu 1914. godine od oca Viktora Morpurga i majke Marije, rođene Gentilli. Porodica Morpurgo živi u Splitu od 16. veka kao jedna od najuglednijih jevrejskih porodica u gradu. Vid Morpurgo osnivač je prvih dalmatinskih novina i banke. Viktor Morpurgo, otac Silvanin, koji se pominje u tekstu, napisao je knjigu o Danijelu Rodrigu i uticaju španskih Jevreja na razvoj trgovine na Jadranu. Knjigu je posthumno objavila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) u Zagrebu,

šezdesetih godina. Za vreme rata bio je predsednik jevrejske opštine.

Nakon završene gimnazije Silvana je diplomirala pravo u Zagrebu i vratila se u Split, gde je radila u upravi Banovine primorske. Ratne godine provodi sa suprugom Dušanom u Drnišu i Splitu, a nakon kapitulacije Italije 1943. odlazi u partizane. Teško je ranjena 1944. za vreme nemačkog bombardovanja partizanske bolnice na Dugom otoku, na Kornatima, u kojoj je radila kao apotekar. Na lečenje je prebačena u britansku vojnu bolnicu na oslobođenoj teritoriji južne Italije, gde ostaje do kraja rata.

Imala je sestru Tinu, mladog akademskog slikara sa nekoliko uspehlih izložbi, i brata Josipa-Bepa, inženjera. Majka, sestra Tina i otac odvedeni su iz Splita 13. 3. 1943. godine u logor Sajmište, gde je majka stradala. Tina je ubijena na Banjici, otac u Terezienštat.

Nakon rata vraća se sa suprugom Dušanom u Split. Imaju dvoje dece, Duška – Davida i Mirjanu. Veoma je aktivna u Jevrejskoj (kasnije Židovskoj) općini u Splitu, a osamdesetih godina postaje njen predsednik. Od 1991. sa suprugom živi kod dece u Bostonu, gde je umrla 1997.

Kad smo se Dušan i ja vjenčali 21. oktobra 1940, odmah smo otputovali u Drniš, gdje je Dušan dobio posao kao rudarski inženjer. U Evropi je već počeo rat, Nijemci su munjevito okupirali Poljsku, poslije čega su u rat protiv Njemačke ušle Francuska i Engleska, ali mi još uvijek nijesmo shvaćali ozbiljnost situacije. Nakon 27. marta 1941. očekivala se reakcija nacista. Dušan je mislio da će ga zvati u vojsku, pa sam otišla u Split k mojima. Slijedeće subote, 6. aprila 1941, i Dušan je došao u Split. Rano ujutro, Talijani su bombardirali Split, a Nijemci Beograd.

Mi smo spavali u podrumu naše kuće na Špinutu. Probudilo nas je nekoliko snažnih detonacija. U prvi čas smo mislili da su vježbe. Međutim, dotrčala je moja sestra Tina, sva uplašena, i rekla da su padale bombe iz nepoznatih aviona i da su pogodile jednu kuću u Marasovića ulici. Malo kasnije dotrčao je naš susjed, koji je imao radio, da nam javi da je njemačka vojska upala u Jugoslaviju.

Bili smo svi veoma deprimirani. Preko dana, zbog velikog broja najava zračne opasnosti i poziva na uzbunu, stalno smo trčali u podrum. Mama je bila slaba, te je teško savladavala stepenice, pa je na kraju ostala u kuhinji.

Moj brat Bepi telefonirao nam je iz Majdana (fabrika cementa u blizini Splita), gdje je radio kao inženjer, ali nije znao šta da nam savjetuje. Dušan je bio nervozan jer se morao vratiti u Drniš – pošto je glavni upravnik bio odsutan, on je bio odgovoran za radnike. Vlakovi nisu saobraćali pa nijesmo znali ni kako da se vratimo. Tog popodneva saznali smo da će, u ponoć, ipak ići jedan vlak za Zagreb. Teško nam je bilo ostaviti naše mile i uputiti se kroz potpuno zamračeni grad na kolodvor. Sa nama je krenula i Dušanova tetka Milena, koja je trebalo da putuje u Kosovsku Mitrovicu, jer joj je kćerka upravo tamo očekivala dijete.

Dugo smo čekali, ali je na kraju vlak ipak krenuo. Ujutro smo stigli u Drniš. Tamo je kolodvor bio pun vojnika i vojnih vlakova. Teta Milena je nastavila sama i u Kosovsku Mitrovicu stigla tri dana posli-

je rođenja unuke. Cijeli dan sam sjedila uz radio, ali Beograd nije ništa javljao, samo su puštali marš: „Oj, junaci, s bojne Drine“.

Rat je kratko trajao, vojska se raspala, a u Hrvatskoj je osnovana NDH (Nezavisna Država Hrvatska). Na uskršnji ponedjeljak, Driš su bombardirali Talijani. Cijelu Dalmaciju su okupirali. To je za Jevreje i Srbe bila donekle sretna okolnost, jer su u NDH od prvog dana počeli progoni i ubistva i jednih i drugih. Moji su ostali u Splitu, a brat Bepi je nastavio raditi u fabrici cementa Majdan, u bližoj okolici. Fabrika je bila vlasništvo Štoka, s kojim smo bili u srodstvu. Rasistički zakoni su primjenjivani i u Splitu, odnosno Dalmaciji: svi činovnici Jevreji bili su otpušteni iz državnih službi, djeca su izbačena iz škola, bilo je zabranjeno ići u lokale, kupališta i slično.

Iz ratnih dana: Silvana sa suprugom Dušanom

Moja porodica je relativno mirno živjela. Kao predsjednik Jevrejske općine pape je bio nekoliko puta pozvan u kvesturu (talijanska policija), ali je s njima i sa šefom Ungaretijem uspostavio korektan odnos. Često je veoma uspješno intervenirao za emigrante. Djeci bez roditelja bilo je dozvoljeno da pođu kod rodbine u Italiju, a mnogima je bila produžena dozvola boravka u Dalmaciji. Osnovani su logori za boravak na jednom mjestu. Postupak vlasti je bio podnošljiv, a tako je bilo i na Korčuli, Rabu i drugdje. Pape je zastupao tvornicu sardina ITAK, mama je i dalje pripremala likere i sirupe, koje je prodavala lokalnim kafanama, moja sestra Tina je obrađivala vrt, a Bepi je pomagao, pa su nekako živjeli. Uglavnom ih nisu uznemiravali, ako se izuzme nekoliko premetačina, kada je bilo oduzeto staro oružje koje su

Talijani predali Etnografskom muzeju u Splitu. Treba istaći da je, nakon rata, Bepiju i meni direktor muzeja vratio oduzeto oružje.

U junu 1942. otišli smo u Drniš, gdje nam je već prijetila opasnost, Dušanu kao protivniku tamošnjeg režima, a meni kao Jevrejki. Pobjegli smo u posljednjem trenutku, jer je, kako smo kasnije saznali, već bio izdat nalog za naše hapšenje. Dušan se kao rudarski inženjer zaposlio u fabrici cementa u Majdanu.

Italija je kapitulirala 8. septembra 1943. U Split su došli partizani, te je grad bio slobodan petnaest dana. Jedne noći, Dušan i ja nismo mogli spavati – razmišljali smo o tome šta će biti ako se Dalmacija priključi NDH i ako dođu Nijemci?! Ujutro smo otišli u Split iz Majdana i nastojali uvjeriti moje da, ukoliko do toga dođe, odmah odu na Šoltu, kod Dušanove majke. Moji su smatrali da do toga neće doći, već da će Dalmaciju okupirati saveznici. Nijemci i ustaše su, međutim, već stigli do Klisa koji je od centra grada udaljen svega pet kilometara. Organizirana je odbrana Splita. Dušan je postao komandant bataljona, Bepi je vodio fabriku, a Bepova žena Đulijana i ja otišle smo na planinu Mosor, iznad Majdana. Nakon dva dana vratila sam se u Majdan, jer sam željela poći u Split da nagovorim moje da se sklone na Šoltu. Nije bilo prevoza. Ja bih pješačila, jer udaljenosti nisu bile tako velike, ali sam se plašila jer je cijelo splitsko polje bilo puno izbjeglica, vojnika i seljaka koji su se spuštali iz obližnjih sela, računajući na pljačku. Bepi je insistirao da Đulijana pođe sa mnom. Na kraju, ipak nisam otišla i to odustajanje me grize cijelog života. Možda ih ne bih uspjela nagovoriti, ali je ipak trebalo pokušati.

U međuvremenu su Nijemci bombardirali logor talijanskih vojnika, koji se nalazio baš preko puta naše kuće, u ulici Maksima Gorkog (sada Matoševa). Moji su pisali (to je posljednje pismo koje su mi napisali) da je bilo strašno, da je mnogo Talijana poginulo, da su vrata od kuće od siline udara uletjela unutra, da je došao Franko (talijanski oficir koji se kasnije priključio partizanima i oženio mojom rodicom Gabrijelom Morpurgo), da vidi jesu li živi i da im se nađe pri ruci.

Grupa od oko trideset splitskih Jevreja odlučila je da ode iz Splita, prvo na otoke, a onda su uspjeli da se prebace na teritoriju južne Italije, koja je već bila oslobođena od strane saveznika – i tako se spasili. Među njima su bili Robert i Meri Hartman, roditelji moje zaove Đulijane, i Robertova sestra Margit Paškeš. Poslije rata su mi rekli da su, prije odlaska, razgovarali sa mojim ocem i Markusom Fincijem, koji je bio potpredsjednik Jevrejske općine, i da su ih nagovarali da im se priključe. Moj pape i Markus su odbili, smatrajući da im je dužnost da

ostanu sa ostalim Jevrejima. Izgleda da su oni bili planirali prebacivanje preostalih splitskih Jevreja na Korčulu ili Hvar, računajući da Nijemci neće tako brzo ući u Split. Na žalost, u tome nijesu uspjeli, jer nijesu imali dovoljno vremena.

Nakon toga je došla motorizirana njemačka divizija „Eugen Savojski“ da pomogne ustašama. Partizani su se morali povući iz Splita i okolice. Dušan se sa svojim bataljonom povukao u pravcu Imotskog. Bepi, Đulijana i ja smo, sa grupom starih majdanskih radnika, krenuli preko Majdana prema Baškoj Vodi. Bepi se javio dobrovoljno kao borac i otišao na Biokovo. Kasnije je prebačen na Vis i Komižu, gdje je ostao do konca rata.

Kada su Nijemci ušli u Majdan, tražili su Bepa i Dušana, a zatim su strijeljali sve muškarce koji su se zatekli u skloništu.

Sve što sam doznala o mojima u tim danima, ispričala mi je teta Lina, sestra mog oca, koju je, sa mojom rođakom Gabrijelom, spasila gospođa Gazarević. Prvo ih je sakrila, a onda im našla vezu pomoću koje ih je prebacila na slobodni kraj Kaštela, koja su se još nekoliko dana držala.

Čim su Nijemci, koncem septembra, ušli u Split, uhapsili su mnoge viđenije ljude, među njima i mog oca, i zatvorili ih u tvrđavu Gripe. Tina mu je odnijela nužne stvari, među ostalima i madrac. Svakog dana mu je nosila hranu. Tokom svih dana do deportacije, Tina je išla okolo i kod prijatelja ostavljala ono što je još ostalo od srebrnine da bi je spasila. Po završetku rata, mnogi dobri ljudi su me potražili i predali mi sačuvanu srebrninu, rublje i neke stvari koje je sestra Tina sklanjala.

Nijemci i ustaše su dali proglas da se svi Jevreji jave u ondašnji hotel „Ambasador“, kasnije Dom JNA. Javili su se skoro svi splitski Jevreji, i to uglavnom stari, nemoćni i majke s malom djecom. Mlađi i razboritiji već su bili otišli u partizane, a stariji u zbjegove. Mnogi emigranti su uspjeli da se sakriju, jer nisu bili poznati u Splitu.

Ipak, 12. oktobra 1943, sve Jevreje su skupili u dvorištu zgrade Pomorske uprave. Jedna susjeda mi je pričala da su rano ujutro 12. oktobra došli po mamu i Tinu. Na prolazu su pokucale na njen prozor da je pozdrave. Odvela su ih dva naoružana njemačka vojnika, raspoređena sa obje strane. Te dvije tihe i mile žene vođene su kao najveći zločinci. Ta me slika vrlo često proganja u snu.

Odveli su ih u dvorište Pomorske uprave. Sakupili su sve Jevreje koji su se odazvali popisu. Držali su ih do 13. oktobra, bez hrane i vode, kada su sve muškarce i nekoliko žena, među njima mamu i Tinu, ukrcali na brod „Bakar“, čiji je kapetan bio izvjesni Žuljević. Nakon

rata, žena tog kapetana mi je rekla da je Tina, u posljednjem trenutku, skinula i dala zlatnu narukvicu gospođi Mondolfo. Ona je bila pravoslavne vjere, a njezin muž advokat, Jevrejin, imao je 80 godina kad su ga odveli. Ona mi je poslije rata dala tu narukvicu, koju sada ima moja kćerka Mirjana.

Jevreji iz Splita brodom su odvedeni u Metković, a oni koji nisu mogli da se ukrcaju, pušteni su kućama. To su bile žene i majke s malom djecom. Sve one su kasnije odvedene u Jasenovac, odakle se niko nije vratio.

U Metkoviću su ih ukricali u kamione i odveli u logor na Starom sajmištu u Beogradu. O maminoj sudbini nijesmo nikad ništa doznali. Kako je bila veoma slaba i mršava, pretpostavljamo da je od patnje i napora umrla već na putu.

Na Starom sajmištu u Beogradu bila su dva logora: muški i ženski. Nakon rata javio nam se jedan bivši logoraš (nedugo poslije toga je umro). Bepi i Dušan su otišli kod njega i on im je ispričao da je bio u istoj baraci sa ocem, i bio uz njega kad je umro stric Eugenio. Pričao je da je pape često bio izvođen vani, u ograđeni dio logora, tako da bi s Tinom, preko žice, uspijevao da razmijeni poruke. Iz tog logora su svi odvedeni i, na žalost, završili na mjestima za masovna ubijanja.

U kartoteci za utvrđivanje ratnih zločina našli smo da je Tina, juna 1944, odvedena u logor na Banjici, u komandu 1007. Smatra se da je to bila šifra za dušegupke.

O jednom susretu sa mojim ocem pričao nam je neki gospodin Pauković, iz Splita. Naime, rekao je da ga je vidio na kolodvoru u Beču kako čisti vagone. Htio mu je nešto dati, ali ga vojnici nijesu pustili blizu. Kasnije smo, preko Crvenog krsta, doznali da je Vittorio Morpurgo umro u Terezienštat. Ne znamo, međutim, da li je to bio moj otac ili možda neki italijanski Jevrej sa istim imenom. No, jedno je sigurno, niko se nije vratio ni iz prve ni iz druge grupe odvedenih.

Ovo sam napisala po savjetu Jozice Di Nola*; smatrala je da će mi biti lakše kada to napišem. Neće mi biti lakše, ali je dobro i vredno truda da oni koji dođu poslije nas znaju kako je to bilo, jer iz raznih priča sigurno su ostali u sjećanju samo razni detalji, koje možda mnogi neće moći ni da povežu.

* Jozica Di Nola pisala je o Jevrejima pod italijanskom okupacijom u Dalmaciji. Radila je za Centar za savremenu jevrejsku dokumentaciju (CDEC) u Milanu.